8 КЛАС

Ранній новий час в історії України

Захарчук Валентина · 07.09.2026

Історія України • 8 клас • Навчальний конспект

Ранній новий час — період, коли українські землі переживали значні політичні, соціальні, економічні та культурні зміни. Саме в цей час формувалися нові суспільні відносини, розвивалися міста й торгівля, поширювалися ідеї гуманізму та Реформації, а українське суспільство поступово набувало нових форм самоорганізації.

Цей період важливий для розуміння подальшої історії України, зокрема виникнення козацтва, формування козацької держави та національно-визвольної боротьби XVII століття.

1. Хронологічні межі раннього нового часу

Ранній новий час — історичний період, який у європейській історії зазвичай охоплює XVI — XVIII століття. В українській історії його початок пов’язують із процесами, що розгорталися наприкінці XV — у XVI столітті, а завершення — з подіями кінця XVIII століття.

Основні дати, які варто запам’ятати

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2063

Дата	Подія
1492 р.	Відкриття Америки Христофором Колумбом — умовна межа між Середньовіччям і Новим часом у світовій історії
1517 р.	Початок Реформації в Європі
1569 р.	Люблінська унія, утворення Речі Посполитої
1576 р.	Заснування Острозької академії
1596 р.	Берестейська церковна унія
1648 р.	Початок Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького
1654 р.	Переяславська рада
1667 р.	Андрусівське перемир’я між Московською державою та Річчю Посполитою
1764 р.	Остаточне скасування гетьманства в Лівобережній Україні
1775 р.	Ліквідація Запорозької Січі
1783 р.	Запровадження кріпацтва на Лівобережжі та Слобожанщині; приєднання Криму до Російської імперії

Важливо: наведені дати є орієнтирами для розуміння історичного періоду. Не всі вони є датами початку чи завершення раннього нового часу.

2. Основні терміни

Ранній новий час — період історії, що характеризується переходом від середньовічного суспільства до нового, розвитком торгівлі, міст, науки, культури та формуванням централізованих держав.

Реформація — релігійний і суспільний рух XVI століття в Європі, спрямований на реформування католицької церкви, який призвів до виникнення протестантських церков.

Контрреформація — рух католицької церкви, спрямований на протидію Реформації, зміцнення католицизму та оновлення церковного життя.

Гуманізм — інтелектуальний і культурний рух доби Відродження, що наголошував на цінності людини, її гідності, здібностей, освіти та творчості.

Відродження (Ренесанс) — культурний рух у Європі XIV–XVI століть, пов’язаний із відновленням інтересу до античної культури, розвитком мистецтва, науки й гуманістичних ідей.

Річ Посполита — федеративна держава Польського королівства і Великого князівства Литовського, утворена внаслідок Люблінської унії 1569 року.

Магдебурзьке право — система міського самоврядування, за якою міста отримували певну автономію, право обирати органи управління, суд і регулювати господарське життя.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2063

Шляхта — привілейований стан землевласників у Польському королівстві та Великому князівстві Литовському.

Кріпацтво — система залежності селян від землевласників, яка обмежувала особисту свободу селян і закріплювала їхні повинності.

Козацтво — суспільна верства, що сформувалася на українських землях у XV–XVI століттях, особливістю якої були військова організація, самоврядування та прагнення до особистої свободи.

Запорозька Січ — військово-політичний центр запорозького козацтва, що виник за дніпровськими порогами й став важливим осередком козацького самоврядування.

3. Історичний матеріал

Україна на порозі нового історичного періоду

Наприкінці XV — у XVI столітті Європа вступила в нову епоху. Зміни відбувалися у господарстві, суспільстві, політиці та культурі. Зростали міста, розвивалася торгівля, поширювалися книгодрукування, освіта й наукові знання. Люди дедалі активніше цікавилися світом, природою та можливостями людини.

Українські землі не залишалися осторонь цих процесів. Водночас вони не становили єдиної держави. Більшість територій перебувала у складі Великого князівства Литовського, а після 1569 року значна частина українських земель перейшла під владу Польського королівства у складі Речі Посполитої. Інші українські території входили до різних держав і політичних утворень.

Політична роз’єднаність впливала на розвиток українського суспільства, однак не перешкоджала збереженню мови, традицій, православної віри та культурних зв’язків.

Зміни в господарстві

У ранній новий час господарство українських земель поступово розвивалося. Основою економіки залишалося сільське господарство. Селяни вирощували зернові культури, займалися скотарством, ремеслами та промислами.

Зростання попиту на зерно в європейських країнах сприяло розширенню землеробства. Землевласники прагнули збільшити прибутки, тому розвивали фільваркове господарство.

Фільварок — господарство землевласника, у якому продукцію виробляли переважно для продажу.

Для роботи у фільварках використовували селянську працю. Збільшення панщини та інших повинностей поступово погіршувало становище селян. Їхня особиста свобода обмежувалася, а залежність від землевласників посилювалася.

Одночасно розвивалися ремесла і торгівля. Українські міста були важливими центрами

history-teacher.com

виробництва, обміну товарами та культурного життя.

Розвиток міст і міського самоврядування

Міста раннього нового часу були центрами ремесел, торгівлі, освіти та культури. У них працювали ремісники, купці, майстри різних професій. Значну роль відігравали ярмарки, на яких продавали товари місцевого та іноземного виробництва.

Частина українських міст отримувала **магдебурзьке право**. Воно давало містянам можливість організовувати власне управління, обирати представників міської влади та вирішувати низку питань міського життя.

Магдебурзьке право сприяло розвитку міського самоврядування, однак доступ до управління містом був нерівним. Найбільші можливості мали заможні міщани, купці та представники міської верхівки.

Реформація та Контрреформація

У XVI столітті в Європі розпочалася Реформація. Її причинами були невдоволення діяльністю католицької церкви, критика церковних зловживань, поширення гуманістичних ідей та прагнення частини суспільства до змін.

Реформація спричинила виникнення протестантських напрямів християнства. Вона вплинула на освіту, книгодрукування, церковне життя та політичні відносини.

На українських землях реформаційні ідеї поширювалися через контакти з європейськими країнами, діяльність освічених людей, міські громади та навчальні заклади.

Католицька церква відповідала на поширення Реформації реформами, які отримали назву Контрреформації. Важливу роль у цьому процесі відіграв орден єзуїтів, який займався освітою, проповідництвом та зміцненням католицької церкви.

Релігійні зміни сприяли загостренню суперечностей між різними конфесіями. Для українського суспільства особливо важливими стали питання збереження православної віри, церковної організації та культурної самобутності.

Освіта, книгодрукування та культура

У ранній новий час освіта набувала дедалі більшого значення. Зростала потреба в грамотних людях, які могли працювати в управлінні, торгівлі, церковному житті та освітніх установах.

На українських землях діяли школи при церквах, монастирях і братствах. Важливу роль у культурному розвитку відігравали православні братства — організації міщан, які підтримували церкви, школи, книгодрукування та захист православної віри.

Книгодрукування стало важливим засобом поширення знань. Друковані книги були доступнішими за рукописні, сприяли розвитку освіти й формуванню культурних зв’язків.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2063

Одним із визначних культурних центрів був Острог. У 1576 році князь Василь-Костянтин Острозький заснував там навчальний заклад, відомий як Острозька академія. Вона стала важливим осередком православної освіти та книжкової культури.

Люблінська унія та зміни політичного становища українських земель

У 1569 році Польське королівство і Велике князівство Литовське уклали Люблінську унію. Внаслідок цього утворилася Річ Посполита.

Люблінська унія суттєво змінила політичне становище українських земель. Волинь, Київщина, Брацлавщина та Підляшшя перейшли під владу Польського королівства.

Це сприяло посиленню польського впливу на українські землі. Зростала роль польської шляхти, поширювалися польська мова та католицизм серед частини еліти. Водночас православне населення прагнуло зберігати власні релігійні та культурні традиції.

Політичні, соціальні та релігійні суперечності стали одними з чинників майбутнього загострення конфліктів у суспільстві.

Формування козацтва

У XV–XVI століттях на українських землях сформувалося козацтво. Його появу пов’язують із освоєнням степових територій, необхідністю захисту від татарських нападів, соціальними конфліктами та прагненням людей до свободи.

Козаки займалися військовою справою, промислами, рибальством, полюванням, скотарством і землеробством. Вони поступово створили власні організаційні структури та традиції самоврядування.

Важливим центром козацтва стала Запорозька Січ. Вона була військовим укріпленням і водночас центром політичного та суспільного життя козаків.

Козацтво відіграло значну роль у захисті українських земель, у боротьбі проти татарських нападів, а згодом — у політичних і національно-визвольних процесах.

4. Чому ранній новий час був важливим для України?

У цей період відбулися зміни, які визначили подальший розвиток українських земель:

- посилилися соціальні суперечності між землевласниками та селянами;
- розвивалися міста, ремесла й торгівля;
- поширювалися освіта та книгодрукування;
- формувалися нові культурні й релігійні центри;
- українські землі зазнали змін політичного підпорядкування;
- виникло та розвивалося козацтво;
- зростало прагнення українського суспільства до захисту власних прав, традицій і

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2063

віри.

Ранній новий час став періодом формування нових суспільних сил, серед яких особливе місце посіло козацтво. Саме воно згодом стало провідною силою української Національно-визвольної війни середини XVII століття.

5. Особливості раннього нового часу в історії України

Ранній новий час характеризувався низкою важливих змін, які впливали на розвиток українських земель.

Політичні зміни. Українські землі перебували у складі різних держав. Унаслідок Люблінської унії 1569 року значна частина українських територій перейшла під владу Польського королівства у складі Речі Посполитої. Це посилило політичний, соціальний і культурний вплив Польщі.

Соціально-економічні зміни. Основою господарства залишалося землеробство. Розвивалися фільварки, торгівля та ремесла. Водночас посилювалася залежність селян від землевласників, зростали повинності та обмежувалася особиста свобода селян.

Розвиток міст. Міста ставали центрами ремесел, торгівлі, культурного та освітнього життя. У деяких містах поширювалося магдебурзьке право, яке забезпечувало певні можливості міського самоврядування.

Релігійні та культурні процеси. На українських землях поширювалися ідеї Реформації та Контрреформації. Зростала роль освіти, книгодрукування, православних братств. Важливими центрами культурного розвитку стали Острог, Львів та інші міста.

Формування козацтва. У XV–XVI століттях виникла нова суспільна верства — козацтво. Козаки займалися військовою справою, промислами та освоєнням степових територій. Вони створили власні традиції самоврядування, а Запорозька Січ стала важливим військово-політичним центром.

Збереження української культурної самобутності. Незважаючи на перебування українських земель у складі різних держав, населення зберігало мову, традиції, православну віру та культурні особливості. Ці процеси стали важливими передумовами подальшого формування української національної свідомості.

6. Історичні джерела, за якими вивчають цю добу

Історики досліджують ранній новий час за різноманітними джерелами:

- **писемні джерела** — літописи, документи, листи, договори, судові записи;
- **археологічні джерела** — залишки поселень, укріплень, предмети побуту, зброя;
- **картографічні джерела** — стародавні карти та плани міст;
- **речові джерела** — одяг, монети, знаряддя праці, прикраси;
- **зображувальні джерела** — портрети, гравюри, ікони, архітектурні пам’ятки.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2063

Важливо пам’ятати: історичне джерело не завжди прямо повідомляє про минуле. Його потрібно аналізувати, враховувати час створення, автора, мету та обставини появи.

7. Запам’ятайте головне

- Ранній новий час в історії України охоплює період від кінця XV до кінця XVIII століття.
- Цю добу також називають ранньомодерною або козацькою.
- Вона характеризувалася політичними, соціально-економічними та культурними змінами.
- Українські землі перебували у складі різних держав.
- Важливими процесами були розвиток міст, торгівлі, освіти, книгодрукування та зміни в становищі селян.
- У цей період зародилося козацтво, яке згодом стало важливою силою української історії.
- Ранній новий час — це період формування передумов виникнення Української козацької держави.

8. Перевірте себе

1. Які хронологічні межі раннього нового часу в історії України?
2. Чому ранній новий час називають також козацькою добою?
3. Які зміни відбувалися в господарстві українських земель?
4. Чому розвивалися міста та торгівля?
5. Що таке фільварок?
6. Які культурні процеси відбувалися в Європі та Україні?
7. Які держави володіли українськими землями на початку раннього нового часу?
8. Чому виникнення козацтва було важливим для подальшої історії України?
9. Які джерела допомагають історикам досліджувати ранній новий час?
10. Назвіть три характерні особливості раннього нового часу в історії України.

Використані джерела

1. **Власов В. С., Данилевська О. М., Ващук Д. П.** *Історія України. Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Повторне видання.* Київ: Генеза, 2025. § 1 «Ранній новий час в історії України».
Електронна версія § 1 підручника.

2. **Електронна бібліотека історії України** — матеріали до підручника Власова для 8 класу, 2025 р.
Підручник та зміст курсу.

history-teacher.com

3. **Навчальна програма з історії України для 7–9 класів закладів загальної середньої освіти** — змістові орієнтири та компетентнісний підхід до вивчення історії України.

history-teacher.com

Матеріал для особистого використання. Поширення без посилання на джерело заборонено.
history-teacher.com/?p=2063